

ENQUETE

HVORDAN MUSIK OG SHAMANISME BLEV FØDT

En myte fra katxuyanafolket

ASTRID KIEFFER-DØSSING

En eftermiddag i byen Oriximiná i regnskavsregionen i det nordlige Brasilien mødtes jeg med Joaquim, en lav, tætbygget mand med briller og kort kulsort hår. Han var en af de ældre blandt katxuyanafolket, bedstefar og tidligere landsbyleder i landsbyen Santidade Warahatxa Yowkuru, der lå en til to dages rejse længere oppe ad floden. Lige nu var Joaquim i Oriximiná for at besøge et familiemedlem, der fik behandling på sygehuset. Over en kop kaffe, efter brasiliansk smag med rigeligt sukker, snakkede vi om museumssamlinger fra katxuyanafolket; genstande, der i dag blandt andet befinder sig på danske museer, og som var en del af mit feltarbejde (se Kieffer-Døssing 2022). Joaquim sagde, at det var vigtigt at videregive information om de her genstande, ja, om mange ting, til de yngre generationer. Historier var også vigtige fortsat at fortælle, tilføjede han. Han fortalte historier til sine børn og børnebørn, sagde Joaquim, hvorefter han rømmede sig og fortsatte:

Det, jeg gerne vil lave en længere fortælling om nu, er, hvordan musik blev født. Denne fortælling er en, jeg har hørt. Det var min onkel, hans navn var Cecílio, han fortalte dette: Hvordan musik og shamanisme blev født, hvordan det begyndte. Før dette var det der ikke, det eksisterede ikke.

Der var en ung mand, der gik på jagt. Måske blev han væk, måske gik han langt væk fra sin landsby, men han endte med ikke at vende tilbage til sin landsby. Det lader til, han virkelig blev væk i skoven, kunne ikke vende tilbage til sin landsby, og han tilbragte natten i skoven. Da det begyndte at blive mørkt, var han ved foden af et meget højt bjerg. Han slog lejr og gjorde klar til at blive der natten over. Så faldt natten på. Efter seks eller syv timer hørte han noget fra toppen af bjerget. Det var som musik. Han lyttede. Det kom ned ad bjerget, bumpende på bjergsiden, mens det sang. Fra toppen af det høje bjerg kom en slags person ned, men denne slags person var kun et hoved. Den havde ingen

krop, kun hovedet. Kun et hoved med langt hår, men det var en person, en persons hoved. Det hed Yuhutpoimo. Og han sang, mens han steg ned, mens han slog sit hoved [mod bjergsiden] og lavede støj.

Han stoppede meget tæt på den unge mand, i mørket under det sted i træet, hvor den unge man havde gjort klar til at sove. Men dette hovedformede væsen så ham, og det talte til ham, kaldte ham „min søn“.

„Min søn, min søn,“ sagde det, og manden svarede: „Ja, jeg er her.“

„Hvad er der sket med dig?“ spurgte Yuhutpoimo.

„Jeg tog afsted på jagt, og jeg blev væk, det lykkedes ikke for mig at vende tilbage til landsbyen, og jeg blev her natten over.“

„Det er i orden,“ sagde Yuhutpoimo, det hovedformede væsen, „det er i orden, bliv ikke bange, jeg vil ikke gøre dig fortræd. Vær ikke bekymret. Jeg vil bare sige dig én ting: Vil du vide, høre, om ting, der ikke findes med jer, her blandt jer? Jeg har mange ting at fortælle dig. Du vil lære, og du vil tage tilbage med denne læring, som jeg vil fortælle.“

„Det er fint, jeg vil lytte,“ sagde manden.

Så begyndte det hovedformede væsen at fortælle historier. Først fortalte han om sig selv. „Jeg er den og den person,“ og så sagde han, „jeg har mange ting at lære dig, og bagefter vil du lære [det til] andre personer, hele landsbyen.“

Og den unge mand var ivrig efter at lære dette, for han vidste det ikke [i forvejen]. „Det er fint, jeg vil lytte.“

„Godt, så lad os begynde,“ sagde Yuhutpoimo.

Den unge mand havde en snor lavet af *karawá*planten, som han havde haft med og lavet en snor af. For hvert stykke musik, hvert eneste stykke musik [som Yuhutpoimo lærte ham] lavede han en knude. En knude for hver fortælling fra Yuhutpoimo. For hvert stykke musik lavede den unge mand en knude som en måde at tælle på. For det første stykke musik lavede han en knude, for det andet, og sådan går og går og går det, indtil jeg ved ikke, for hvor mange stykker musik han lavede knuder [for], tusinder og tusinder af knuder på snoren.

Så sagde det hovedformede væsen: „Jeg vil kun lære dig om musik, enhver slags musik, for jagt, for fiskeri, for fuglene, for skoven, for alt, der eksisterer udenfor, i skoven. Jeg vil lære dig alt dette. Hvis du lærer det, hvis du har lyttet, og hvis du har lært alt dette, vil jeg fortsætte med andre.“

Så lærte han [Yuhutpoimo] ham musikken for danse, afsluttede det og fortsatte med flere. „Nu vil jeg lære dig om bønner for at helbrede sygdom. Det er forskelligt fra dansens musik, men nu er dette stykke musik med dig. Det er afsluttet, og nu vil jeg lære dig andre ting. Det her er bønner for at helbrede forskellige sygdomme.“

Så det lærte han ham, og den unge mand gjorde den samme ting. Han lavede knuder, jeg ved ikke, hvor mange tusindvis knuder han lavede, tusindvis af bønner. Undervisningen i disse bønner sluttede, og klokken var allerede tre eller fire om morgenen, og det hovedformede væsen sagde: „Min søn, læringen er slut, men der er stadig noget, vigtigere end alt, hvad jeg har lært dig. Vil du lære det?“ spurgte han den unge mand.

„Ja, jeg vil gerne lære.“

„I så fald er det ikke længere min del. Jeg vil færdiggøre min del, og derefter er det en anden persons rolle at lære dig om shamanisme. Vil du høre det?“

„Det vil jeg,“ sagde den unge mand, men det var allerede daggry, og der var ikke tid nok til at afslutte, så det hovedformede væsen talte med sin kollega, alligatoren. Alligatoren var meget tæt på, i en lille bæk. For foden af det høje bjerg var flodens udspring, et lille vandløb, og der var alligatoren i en lille dam.

Det hovedformede væsen talte med alligatoren. „Hør min ven, her er vores barnebarn, som jeg har lært om musik, om alting, og han har lært det. Jeg har allerede givet alting videre til ham. Så nu er det din tur.“

„Det er fint, jeg vil undervise ham,“ svarede alligatoren fra sin dam og sagde til den unge mand, „hej, mit barnebarn, vil du gerne lære? Det er svært, men jeg vil fortælle dig, hvordan man uddanner shamaner.“

Alligatoren er en shaman. Vi kalder alligatoren shaman, fordi det var ham, der trænede shamaner.“ Så fortalte han også alting om shamanisme, der er meget mere kompliceret end almindelig musik, som er enkel.

„Hør,“ sagde han først, „hør mit barnebarn, du skal være forsigtig, fordi det, du vil høre, er ikke for mange mennesker, kun for dem, som skal være shamaner. Kun de mennesker, der skal blive shamaner, vil bruge denne musik, vil bruge shamanernes redskaber. Folk, som ikke er shamaner, må ikke bruge den [musikken], fordi den kan gøre skade. Fordi shamanerne arbejder med de ånder, der er usynlige, kan den ikke blive set af andre mennesker, kun shamanerne kan se det usynlige normalt, som om det var en skygge. Vil du vogte det her? Vil du beskytte denne hemmelighed fra andre mennesker?“

„Det vil jeg, men jeg vil først lære det.“

„Hvem vil lære det videre, efter du har lært det? *Du* vil lære det videre! Som du lærte musikken, vil du lære musikstykkerne videre til andre mennesker, og på samme måde vil du igen lære videre, hvordan det er at blive shaman. Du vil lære alt, jeg siger. Fortællingerne, som du vil lære, *vil* du lære.“

Og så begyndte alligatoren at undervise endnu en gang, og den unge mand lavede igen de her knuder, en form for hans noter. Og alligatoren begyndte at synge og alt, hvad en shaman kan bruge. Han begyndte med begyndelse og indtil slutningen. Men der var ikke nok tid til at afslutte, og han blev nødt til

at gøre det [igen] den følgende nat. Når daggryet bryder frem, kan hverken det hovedformede væsen eller alligatoren blive. Så sagde det hovedformede væsen: „Hør min søn, dagen gryer. Er det ikke bedre, hvis du kommer tilbage igen for at lære mere, for at afslutte din læring?“

Den unge mand var enig, og det hovedformede væsen talte igen. „Tag afsted, men fortæl ikke nogen [noget]. Tag tilbage, og så inviterer du en ven eller måske to venner, og tag dem med hertil, for at alligatoren kan blive færdig med at undervise dig.“ Det hovedformede væsen gav den unge mand snoren med knuder for musikken og for helbredelsesbønnerne. „Se her, tag den her med dig. Når du ankommer til din landsby, så brænd snoren med knuder, og drik det så. Så vil du vide alting, som du har lært. Du vil vide det, du vil allerede have lært det.“

Den unge mand tog snoren. Og han gjorde alt, hvad det hovedformede væsen havde fortalt ham, brændte snoren og drak asken. Nu havde han lært alt, han havde hørt, men det skete ikke så hurtigt. Så valgte den unge mand to af sine venner og fortalte dem om, hvad han havde oplevet, og hans venner syntes om det. „Lad os tage derhen for at lære,“ inviterede den unge mand sine venner med sig. De fortalte deres mødre, at de ville tage på jagt langt væk og blive i skoven natten over og først komme tilbage i overmorgen.

Så tog de af sted, alting var blevet forberedt. Den unge mand, som først kom derhen, tog de to andre med til foden af det høje bjerg. „Det er her,“ sagde han, og de lavede en lejr og lavede et lille hus og ventede der på, at natten skulle komme.

Mørket faldt på, og så kom støjen, *duludum duludum*, fra det hovedformede væsen, der ramte det høje bjergs stenede side. På det samme sted, hvor det stoppede før, i mørket, stoppede det hovedformede væsen og sagde: „Se mit barnebarn, du er ankommet. Det er godt. Lad os fortsætte undervisningen.“

„Der er flere mennesker med mig, to personer,“ sagde den unge mand.

„Det er godt. Så vil de også lære, sammen med dig.“

Så begyndte delen med information om shamanerne for at afslutte det, men de havde brug for endnu en nat for at nå det, for der var mange ting at fortælle om. Hen mod slutningen sagde alligatoren: „Se her, for at være en shaman er det sådan her. For at træne [til at blive] en shaman, må du ikke drikke noget, ikke spise noget, kun ryge cigaretter, det vil være din næring. For hvis ikke du adlyder instruktionen, som jeg fortæller dig, vil du ikke lære det. Ydermere vil du også blive syg. Du har brug for denne instruktion, for at du kan vide det *godt*, for at du kan *lære* det godt.“

„Det er fint. Hvad er det, jeg skal gøre?“

„Hvis du er gift, må du ikke lade dig blive set af din kone i nogen tid, mens du uddanner dig til at blive en shaman. Du skal holde dig på afstand af din kone i no-

gen tid under din træning for at blive en shaman, for det kan skade dig eller gøre, at du ikke vil lære shamanisme. Så du bliver nødt til at være fuldstændig isoleret fra din kone. For at blive uddannet som shaman må du ikke spise det og det, du må ikke gøre sådan og sådan, du skal adlyde alting, som jeg fortæller dig. Hvis du ikke gør, kan det skade dig, eller du vil ikke lære det lige med det samme.“

Den unge mand opfyldte det hele, han hørte alt.

„Du vil have en person med dig, efter du er blevet en shaman, men det er ikke en person, det er en ånd, der vil være med dig, men end ikke *du* vil være i stand til at se den som en person, du vil kun se den som en slags skygge. Du vil se dette [skyggen], men andre mennesker vil ikke se denne ånd, kun jer, der er shamaner. Hver af jer vil have en ånd, der vil arbejde med jer, der vil helbrede sygdomme med jer, og ud over det er der andre ånder, onde ånder. Du vil ikke kunne være med disse onde ånder, fordi med de onde ånder vil *du* kunne gøre skade mod dine slægtninge; dig! Så du skal kun være med den gode ånd, der kan hjælpe andre mennesker med at blive raske eller kurere syge mennesker. Ud over det er der mange ting, som shamanen selv kan gøre, men hvis du overdrager alle dine redskaber til den onde ånd, vil du også blive ond. Du kan kun give dem [redskaberne] til den gode ånd, der kan hjælpe dig med at gøre godt for andre mennesker.“

Alligatoren snakkede og fortalte mange ting til de unge mænd og afsluttede: „Det er det. Så nu vil I tage af sted, I har lært [det]. Jeg vil endnu en gang give jer denne snor med knuder for alting, for hver eneste læring, som I har hørt. Jeg vil overdrage det til jer.“ Dagen gryede igen, og alligatoren gav alting til de unge mænd. „I er klar. Ikke mere [læring].“

Så var det slut, de tre havde lært om shamanisme fra alligatoren, det hovedformede væsen havde allerede afsluttet sin undervisning med den første unge mand den første nat, og denne læring havde han allerede givet videre til sine venner. Det hovedformede væsen talte til de unge mænd.

„I vil tage tilbage, men sig ikke noget lige med det samme. Snak lidt efter lidt, tal med mennesker, som I stoler på, med ældre, og fortæl dem dette: ‘Se her, der er den her ting, denne læring, som vi kan lære [videre].’ Fortæl dette til jeres slægtninge. I vil begynde, og I vil lære alle menneskene, hvad I har lært.“

De unge mænd var begejstrede og lærte fra knuderne, med hvem de gjorde den samme ting, snoren med knuder, [de] brændte den og drak det [asken] og blev eksperter i læring. De lærte shamanisme, de lærte musik, de lærte alt, hvad de var blevet fortalt, alt, hvad de var blevet lært. Og fra da af fortsatte det. De underviste andre mennesker, uddannede shamaner, lavede musik, og så blev musik og shamanisme født.

Ikke kun de yngre generationer fik altså fortalt historier, det gjorde jeg som antropolog også. Nogle gange på min egen opfordring, andre gange blev de bragt på banen af folk selv, ligesom Joaquim gjorde. Det var historier som denne, der ifølge Joaquim og andre både yngre og ældre katxuyanaer var vigtige at videregive. Men hvad kunne en gammel myte om et hovedformet væsen, en talende alligator og aske, der bliver drukket, have af betydning for de unge mennesker i nutiden? Der var mange forskellige myter blandt katxuyanafolket. Nogle foregik på specifikke steder, nogle handlede om bestemte landsbyers historie eller om, hvordan naturfænomener var opstået, og andre igen fortalte om, hvordan katxuyanafolkets forfædre var kommet i besiddelse af bestemte genstande eller praksisser. Ovenstående historie om musik og shamanisme hører til i den sidste kategori.

Noget af det, der kendetegner de indfødte folk i denne del af Sydamerika, er tilegnelsen af kulturelle elementer fra såkaldt „andre“ (de Souza 2010:164, 174; Gallois 2007:97-98, 2005a). „Andre“ kan være både indfødte og ikke-indfødte mennesker, dyr samt ikke-menneskelige væsner såsom Yuhutpoimo (Athias 2016:197; Gallois 2005b:21; Turner 1991:293). Denne historie er altså med til at genfortælle katxuyanaernes relationer til andre skabninger, og hvordan de kontinuerligt har lært, fået, røvet eller på andre måder tilegnet sig viden, genstande og praksisser fra disse skabninger. I dag lærer man måske ikke så meget fra væsner som Yuhutpoimo, men snarere fra den ikke-indfødte brasilianske befolkning, men tilgangen til „andre“ er den samme. Det vigtige er at tilegne sig og inkorporere elementer fra „andre“ i katxuyanafolkets viden og levevis. På den måde er myter som denne en del af deres forståelse af dem selv, deres kultur og deres relationer til omverdenen både i fortiden og nutiden.

Litteratur

- Athias, Renato
2016   Objetos indígenas vivos em museus. Temas e problemas sobre a patrimonialização. In: M.F. Lima, R. Abreu & R. Athias (eds): *Museus e atores sociais. Perspectivas antropológicas*. Pp. 189-211. Recife: Editora Universitária UFPE.
- Kieffer-Døssing, Astrid
2022   Becoming Katxuyana again. Roles and Understandings of Heritage in the Return Process of the Katxuyana People (Pará, Brazil). Ph.d.-afhandling. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Gallois, Dominique Tilkin (ed.)
2005a   Redes de relações nas Guianas. São Paulo: Associação Histórico e Artístico Nacional.
2005b   Introdução. Percursos de uma pesquisa temática. In: D.T. Gallois (ed.): *Redes de relações nas Guianas*. Pp. 7-22. São Paulo: Associação Histórico e Artístico Nacional.

Gallois, Dominique Tilkin

2007 Materializano sabers imateriais. Experiências indígenas na Amazônia Oriental. *Revista de Estudos e Pesquisas, FUNAI, Brasília* 4(2):96-116.

de Souza, Marcela Stockler Coelho

2010 A cultura invisível. Conhecimento indígena e patrimônio imaterial. *Anuário Antropológico* 1:149-74. DOI: 10.4000/aa.813.

Turner, Terence

1991 Representing, Resisting, Rethinking. Historical Transformations of Kayapo Culture and Anthropological Consciousness. In: G.W. Stocking Jr (ed.): *Colonial Situations. Essays on the Contextualization of Ethnographic Knowledge*. Pp. 285-23. Madison & London: The University of Wisconsin Press.